

SEMIOTIKA KAIP MOKSLAS

SILVI SALUPERE

Pažvelgę į semiotikos istoriją, matome, kad ji vystosi paraleliai (ir daug kur sutampa) su filosofija, kalbotyra ir logika¹. Semiotika kaip atskira mokslinė disciplina susiformuoja XX a. 6–7 dešimtmetyje, o tai reiškia, kad kaip mokslas semiotika yra gana jaunas. Jurijus Lotmanas rašo: „šis mokslas atsirado šeštuoju mūsų amžiaus dešimtmečiu susikryžiusius keletui disciplinų: struktūri-

¹ Kaip žinoma, klausimas apie mokslo atsiradimą turi keletą atsakymų, tai priklauso nuo to, kaip apibrėžiama sąvoka „mokslas“. Galima teigti, kad semiotika kaip sąmoningas ženklų naudojimas atsirado kartu su žmogaus mąstymu. Kaip taikliai pastebėjo Merabas Mamardašvilis: „mokslinis mąstymas neįmanomas nei kaip veikla, nei kaip problema – be tam tikrų išankstinių filosofinių žingsnių, be išankstinio filosofinės erdvės susiformavimo mūsų kultūroje. Juk mokslas – tai visų pirma tokia žinojimo ir veiklos rūšis, kuri pagal apibrėžimą nekultūrinė arba virškultūrinė, arba universaliai kultūrinė. <...> kitaip tariant, mokslas atsiranda kaip universalus žmonijos matmuo“ (Мамардашвили 1996: 78). Plg. Su Johnu Deely: „Tas pats mokslas – semiotika kaip mokymas apie ženklus – pastebimas visuose graikų apmąstymuose apie mediciną, filosofiją, kalbą“ (Deely 2005: 8). Tradiciškai manoma, kad mokslas šiuolaikine prasme atsiranda XVII a. Ir čia semiotika turi savo „gairę“: Johnas Locke’as savo „Esė apie žmogaus intelektą“ (1690) pateikė semiotikos apibrėžimą. Cvetanas Todorovas semiotikos pradžią įžvelgia Augustino filosofijoje, tvirtindamas, kad stengiantis suprasti semiotiką mums svarbūs du aspektai: „visų pirma, kai užsiimame semiotika, mūsų diskurso tikslas yra pažinimas, o ne poetinis grožis ar grynai spekuliatyvūs rentiniai; antra, semiotikos objektas yra patys skirtingiausi ženklų tipai, o ne tik, pavyzdžiui, žodžiai. Kiek man žinoma, abi šios sąlygos pirmą kartą buvo įvykdytos šv. Augustino darbuose, nors ir visai ne jis išrado semiotiką <...>, o tik suderino įvairias idėjas ir sąvokas“ (Тодоров 1999: 3).

nei lingvistikai, informacijos teorijai, kibernetikai ir logikai (šita „hibridinė“ kilmė ir turėjo įtakos, kad iki šiol semiotikos esmė ir objektas šiek tiek skirtingai suprantamas minėtų mokslo sričių atstovų).“² „Hibridiškumas“ tik padidėja, jeigu atsižvelgiame, kad didesnioji dalis semiotikos glaudžiai susijusi su filosofija (ypač su fenomenologija ir hermeneutika) ir kad ją – ypač struktūralistinę semiotikos kryptį – stipriai paveikė du, Kristevos nuomone, įtakingiausi „XX a. diskursai“ – froidizmas ir marksizmas. Suprantama, kad šitie semiotikos atsiradimo aspektai ne pati geriausia rekomendacija gauti garbingą „moksliškumo“ statusą.

Semiotikos objektas

Kiekviena mokslinė disciplina numato savo tyrinėjimo objektą, kuris paprastai nurodomas jos pavadinime, o taip pat ir tam tikrą metodologiją. Umberto Eco teigia, kad, palyginti su kitais mokslais, semiotikos padėtis šiuo atžvilgiu kur kas keblesnė dėl keleto priežasčių: (i) modernieji semiotikai vis dar svarsto, kas yra pagrindinės semiotikos lauko kategorijos ir (ii) taip ir nebuvo susitarta, kas įeina į vadinamųjų pamatinių semiotikos kategorijų sąrašą (Eco 1997: 733).

Semiotikos tyrinėjimo objektas yra ženklas (šiuolaikinė semiotika taip pat kalba apie santykius tarp ženklų, ženklinimo procesą ir t. t.). Čia prasideda sunkumai ir problemos, nes klasikinių ženklo apibrėžimų semiotikoje yra mažiausiai du. Su jais atitinkamai susijusios ir dvi pagrindinės semiotikos kryptys: vadinamoji Peirce'o / Morriso semiotika ir Saussure'o semiologija. Tokį skirstymą palaiko ir tai, kad sosiūriškajai kryptčiai daugiausiai atstovauja europiečių darbai (ypač prancūzų), o pirsiskajai – amerikiečių. Pavadinimų skirtumas laikėsi gana ilgą laiką, ir būtent amerikinė „semiotika“ (o ne europinė „semiologija“) laimėjo

² Лотман 2004: 8.

Thomas'o Sebeoko pastangomis, tačiau šių krypčių skirtumai turinio lygmeniu išliko iki šiandien.³

Taigi semiotika ir semiologija, nors abi yra mokslai apie ženklus, vis dėlto pozicionuoja save skirtingai. Peirce'as atstovauja filosofinei prieigai, ženklas jo darbuose susideda iš trijų komponentų (objekto, reprezentameno ir interpretantės), taip pat ypatingą vietą čia užima semiozė (ženklinimo procesas). Peirce'ui semiotika yra tolygi logikai⁴ ir priklauso nuo fenomenologijos ir matematikos. Semiotiką Peirce'as skirstė į tris dalis: „spekuliatyvioji gramatika, arba bendroji gamtos ir ženklų reikšmės teorija; kritika, kuri klasifikuoja argumentus ir apibrėžia kiekvieno iš jų loginį reikšmingumą ir galios laipsnį; metodeutika, tyrinėjanti metodus“.⁵ Nesigilindami į Peirce'o semiotikos tankumynus, tik pastebėsime, kad pagal jo mokslų klasifikaciją semiotika priklauso A mokslų klasei (atradimo mokslams, filosofijos poskyriui (*philosophia prima*), kuriai priklauso fenomenologija, normatyvieji mokslai (estetika, etika ir semiotika) ir metafizika (CP 1.176–1.283). Pats Peirce'as gyvenimo pabaigoje pasiklydo savo „begalinės semiozės“ labirintuose ir nedaug teatsiranda trokštančių ir

³ Johnas Deely atsimena, kaip piktinosi Sebeokas, kai Greimas, kuris atstovavo logocentrizmui, pasisavino savo pretenzingai pavadintai (Sebeoko nuomone) „Paryžiaus mokyklai“ „semiotikos“ pavadinimą, nors jai labiau būtų tikęs „semiologijos“ apibrėžimas / pavadinimas (Deely 2005: 189 fn).

⁴ Peirce'as seka Johno Locke'o tradicija, kuris *Esė apie žmogaus intelektą* dalija žmogiškąjį žinojimą į tris sritis: fiziką (ji, Thomas'o Sebeoko manymu, yra šiuolaikinių gamtos mokslų analogas), kuri kontempliuoja daiktus ir siekia spekuliatyvios tiesos, praktiką (svarbiausią vietą čia užima etika, t. y. humanitarinių mokslų sritis), kurios tikslas yra teisingai veikti ir siekti malonumo, ir semiotiką, kuri sujungia pirmas dvi sritis. „*Semeiotike* – mokymas apie ženklus. Kadangi patys įprasčiausi ženklai – žodžiai, tai vadinama ir logika. Užduotis – ištyrinėti ženklų, kuriais protas naudojasi, kad suprastų daiktus arba perduotų savo pažinimą kitiems, prigimtį...“ (John Locke, *Essay of Human Understanding*, 1690, Book IV, Chapter XXI). Svarbu pažymėti, kad Locke'ui logika buvo mokymas apie *logos*, taigi jis ją suprato kur kas plačiau nei mes suprantame logiką šiuolaikine prasme. Todėl semiotikos prilyginimas logikai Locke'ui buvo natūralus.

⁵ Пирс 2001: 145–146.

turinčių jėgų lydėti jį šitose klajonėse. Todėl dažniausiai Peirce'o semiotika pateikiama supaprastintai (o tai padėjo atsirasti tam tikrai paradigmai).

Kito semiotikos įkūrėjo Ferdinando de Saussure'o mokslinio palikimo vingiai keisti ir kiek neįprasti mokslo istorijoje. Visiems žinoma, kad pagrindinis jo veikalas – *Bendrosios kalbotyros kursas* (išleistas po mokslininko mirties 1916 m.) buvo sudarytas remiantis Saussure'o studentų konspektais.⁶ Būtent šio veikalo pagrindu ėmė kurtis semiologija. Saussure'as manė, kad naujas, dar neegzistuojantis „semiologijos“ mokslas „turėtų būti socialinės psichologijos dalis“ ir tyrinėti ženklų funkcionavimą visuomenėje. Kalbotyra, Saussure'o nuomone, tėra šio bendrojo mokslo dalis.⁷ Lyginant su Peirce'u čia, atrodo, išskirti kur kas kuklesni uždaviniai. Žvelgiant iš „moksliškumo“ perspektyvos, didesnė sėkmė ir pripažinimas iš pradžių lydėjo būtent semiologinę kryptį, kuri aiškiausiai išreikšta struktūralizme (semiotika iki šiol dažnai tapatinama su struktūralizmu, netgi sakoma, kad ji tėra jo dalis).

Struktūralizmas būtent kalbotyrai buvo numatęs centrinę vietą: „...jau dabar mes turime pripažinti esant įmanoma apversti Saussure'o formulę: kalbotyra nėra dalis – tegu net ir privilegijuoto – bendro mokslo apie ženklus; priešingai, pati semiologija yra tik viena iš kalbotyros dalių, ir būtent ta jos dalis, kuri turi užsiimti *didžiųjų reikšminių kalbos vienetų* tyrinėjimu; to rezultatas – tam tikros bendros paieškos šiuolaikinės antropologijos, sociologijos, psichoanalizės ir stilistikos srityse. Jos visos sutelktos apie reikšmės supratimą.“⁸ Struktūralizmo populiarumą ir patrauklumą lėmė būtent tai, kad, atrodo, galų gale buvo rastas būdas, kuriuo galima pakelti niekinamus humanitarinius mokslus į vieną lygmenį su gamtos mokslais. Vadovaujantis idėja, kad

⁶ Kartais teigiama, kad ten užrašyta daug dalykų, kurių Saussure'as niekada nesakė.

⁷ Coccioni 1977: 54.

⁸ Barthes 1967: 11.

kalbos struktūra identiška mąstymo struktūrai ir, atitinkamai, pasaulio organizacijos principams, kalbotyroje vartojama struktūros samprata buvo pritaikyta įvairioms žmogaus veiklos sferoms. Tuo pat metu, būdamas orientuotas į tiksluosius mokslus, struktūralizmas, žvelgdamas į ženklą kaip į tam tikrą konstruktą, linko į subjekto ir sąmonės neigimą (tai galiausiai privedė prie atsakomosios postruktūralizmo reakcijos).

Galima teigti, kad semiologijos kryptį apibendrina Algirdas Julius Greimas, kuris savo žodyne, išleistame 1979 m. (kartu su Josephu Courtésu) nurodo tris termino „semiotika“ reikšmes: 1) tam tikras išreikštas dydis, siekiamas pažinti; 2) pažinimo objektas, išryškėjantis jį aprašant ir kaip aprašymo rezultatas (čia patenka ir Hjelmsevo semiotikos (ų) tipologija); 3) priemonių, kurios daro įmanomą jo pažinimą, visetas. Šiuo atveju jau susiduriame su semiotikos teorija⁹. Čia pat jis, sekdamas Hjelmsevu, pateikia ir mokslinės semiotikos apibrėžimą: „mokslinė semiotika <...> čia suprantama kaip semiotika-objektas, aprašomas pasitelkus (eksplicitinę ar implicitinę) semiotikos teoriją (pavyzdžiui, dokumentacijos kalba grindžiama tam tikra teorija, net jei ji nėra itin moksliška)“¹⁰.

Greimo nuomone, išsami semiotinė teorija dar nėra sukurta, tačiau jis aiškiai įsivaizduoja, kokia ji turėtų būti (bet kokios semiotinės teorijos centre turi būti reikšmės teorija¹¹). Šios Greimo idėjos atspindėtos jo knygoje *Struktūrinė semantika: metodo ieškojimas* (1966). Svarstydamas apie europinės ir amerikinės semiotikos skirtumus, Greimas nurodo referento problemą, kuri tik pagilina bedugnę, tvyrančią tarp šių mokyklų: „europinei

⁹ Greimas, Courtés 1979: 339.

¹⁰ Ibid., 340.

¹¹ „Žmogaus pasaulis mums iš esmės atrodo apibūdinamas kaip reikšmės pasaulis. Pasaulis gali būti vadinamas „žmogišku“ tik tiek, kiek jis ką nors reiškia. Taigi tik reikšmę tirdami humanitariniai mokslai gali rasti savo bendrą vardiklį. Iš tiesų, kai gamtos mokslai geidžia sužinoti, koks yra žmogaus pasaulis, žmogaus mokslai <...> kelia klausimą, ką reiškia ir vienas, ir kitas.“ Greimas 2005:31.

semiotikai ženklų analizė – tik pereinamasis etapas einant prie vidinės formų sandaros aprašymo, amerikinei semiotikai (T. Sebeokas) būdinga tendencija sustoti ties ženklu ir užsiimti ženklų klasifikacija, kuri didžiąja dalimi grindžiama tuo, koks yra ženklo ir referento santykis¹².

Iš Estijos semiotikų savo požiūrį šiuo klausimu išdėstė Michailas Lotmanas.¹³ Net ir pritardamas semiotikos skirstymui į dvi kryptis, jis siekia išvengti Peirce'o / Saussure'o dichotomijos ir bando išlaikyti atstumą nuo dominuojančios pozicijos, kuri, Lotmano manymu, būdinga Eco ir prancūzų tyrinėtojams.¹⁴ Pasak jų, semiotiką (skirtingai nuo filosofijos) apibūdina ne tiek specifinė tyrinėjimo sritis, bet veikiau metodai, taigi ji yra pajėgi sėkmingai studijuoti tiek semiotinius, tiek nesemiotinius fenomenus: semiotinė daikto prigimtis nėra *a priori* duota, ji, pasak šių tyrinėtojų, yra semiotinės analizės rezultatas. Lotmanas šiai pozicijai prieštarauja išsakydamas savo požiūrį: „Semiotika yra empirinė disciplina, tyrinėjanti struktūrą, semantiką ir skirtingų ženklų formavimosi sąlygas“ (Lotman, M. 2001: 419 fn).

Šis empirizmas gali kilti tiek iš sosiūriškojo, tiek iš pirsiškojo požiūrio į ženklus (bent jau mano nuomone). Nors ir nuolat pabrėždamas skirtumus tarp Peirce'o tradicijos (substitucinė semiotika, atsirandanti iš scholastinės tezės *aliquid stat pro aliquo* ir siekianti įvesti į semiotiką kuo daugiau fenomenų) ir Saussure'o uždara dviplanė semiotika, kurioje pats ženklas atstovaujamas visiškai skirtingos substancijos (Lotman, M. 2001: 422–429), Lotmanas vis dėlto pasinaudoja abiem semiotikomis savo empirinėje (?) studijoje apie baimę. Jis toliau plėtoja šią temą kitame

¹² Greimas, Courtés 1979: 350–351.

¹³ Kitų Estijos semiotikų požiūriai, deja, žinomi, tik iš žodinių diskusijų, taigi negali būti pacituoti.

¹⁴ Suplakti į viena Eco ir prancūzų semiotikus, mano nuomone, nėra teisinga (ir pats Eco su šiuo tapatinimu niekaip nesutiktų). Semiotikos lauke aktyviai reiškiasi daug prancūzų semiotikų ir visi jie skirtingi. Su tam tikromis išlygomis galima būtų diskutuoti apie panašumus tarp Eco ir prancūzų postruktūralistų, tačiau netgi čia reikėtų būti itin atsargiems su išvadomis.

straipsnyje (Lotman, M. 2002), vadindamas Peirce'o semiotiką atomistine (nes jos pagrindą sudaro identifikacijos procesas), o Saussure'o semiotiką – holistine (čia pagrindas yra vertimas), galiausiai pareiškdamas:

Šiuolaikinėje semiotikoje galime matyti tam tikrą disproporciją tarp semiotinės teorijos ir praktinių jos rezultatų. Naudodamasi siūlomais terminais, semiotikos teorija iškyla visų pirma iš atomistinės paradigmos, tačiau patys svarbiausi ir įdomiausi rezultatai priklauso holistinei paradigmai. Taigi, praktinė užduotis, mano nuomone, yra vystyti holistinę semiotinę teoriją (Lotman, M. 2002: 525).

Šio straipsnio autorė daugiau linksta į Peirce'o pusę ir jo holizmą (turime omenyje „begalybinės semiozės“ ir *synechizmo* – ištinės sąveikos – sampratą). Net ir Lotmano teiginys, kad Peirce'o semiotikoje tyrinėjami dalykai yra beveik visi priskiriami kalbėjimo sričiai, atrodytų labiau remia holistinę sampratą. Pripažindami kalbos vaidmenį (ne sosiūriškos dichotomijos, bet kasdiene prasme) žmonių kaip biologinės rūšies raidoje Peirce'o pasekėjai (Sebeokas, Deely) plėtoja integralų pasaulio vaizdą, persmelktą vienijančios jėgos – semiozės.¹⁵

Apibendrinant galima pasakyti, kad dvi semiotikos kryptys gali būti aiškiai atskiriamos, net jei jas aiškinant nuomonės ne visada sutampa. Taip pat nėra jokio pagrindo teigti, kad viena iš jų (Peirce'o semiotika) veda į filosofines bendrybes, o kita užsiima tik konkrečiu ženklų tyrinėjimu.

¹⁵ Deely teigia, kad semiozė kaip semiotinių tyrinėjimų tema „įrėmina ir suteikia pamatą žmogiškojo žinojimo visumai. Šie nauji rėmai ir pamatas apimty ne vadinamuosius humanitarinius ir socialinius mokslus, kaip jau matėme pososiūrinėje semiologijoje, bet taip pat ir vadinamuosius „tiksluosius“ arba gamtos mokslus, todėl kad jie taip pat randasi semiozės viduje ir jų vystymasis priklauso apskritai nuo antroposemiozės patirties ir procesų, kaip rodo holistinė semiotikos tradicija, susiformavusi po Peirce'o (Deely 2005: 36).

Semiotika ir kiti mokslai

Pažvelkime dabar į Michelio Foucault knygoje *Daiktai ir žodžiai* (*Les Mots et les Choses*, 1966) pasiūlytą „epistemologinį tribriaunį“ ir pabandykime atsakyti į klausimą, ar semiotika telpa į šią schemą ir, jei taip, kur galėtų būti jos vieta. Kaip gerai žinome, savo knygoje Foucault teigia, kad humanitariniai mokslai atsirado tik įpusėjus XIX amžiui (tai tapo įmanoma iškilus šių mokslų objektui – žmogui). Foucault niekada nelaikė savęs nei struktūralistu, nei postruktūralistu, nei semiotiku ar filosofu (nors ir buvo vadinamas visais šiais vardais). Tačiau tai, kad jis darė įtaką daugeliui sričių, šiandien yra akivaizdu. Gilles'is Deleuze'as¹⁶, ilgametis Foucault draugas, tvirtino, kad jo darbai priklauso „didesiems veikalams, kurie pakeitė mūsų supratimą apie tai, ką reiškia mąstyti“ (Deleuze 2006: 120).

Taigi, Foucault nuomone, šiuolaikinę epistemą nusako atvira trimatė erdvė, kurioje išsidėsto:

1. Matematikos ir fizikos mokslai, suvokiantys tvarką kaip dedukcinę ir linijinę seką.

2. Tokie mokslai kaip kalbotyra, biologija, ekonomika, kurie siekia taip sudėlioti diskretinius, bet panašius elementus, kad tarp jų atsirastų priežastinis ryšys ir susidarytų struktūrinės erdvės.

Tarp pirmųjų ir antrųjų mokslų įsiterpia tam tikra bendra plokštuma, kuri, priklausomai nuo prieigos, gali tapti lauku, kuriame matematiniai principai bus taikomi empiriniams mokslams, arba lauku, kuriame bus matematiškai apdorojama tai, kas biologijoje, kalbotyroje, ekonomikoje pasiduoda matematizacijai.

¹⁶ *Kas yra filosofija*, parašytame kartu su Felixu Guattari, Deleuze'as taip pat pasiūlo tam tikrą erdvinį mąstymo ir pagrindinių jo formų modelį, mąstymo topologiją, pagal kurią visas žmogiškasis galvojimas gali būti padalytas į tris sritis: „Filosofija, menas ir mokslas nėra mentaliniai objektyvuoto proto objektai, bet trys aspektai, kuriais protas tampa subjektu, Mąstymu–protu. Tai yra trys lėktuvai, trys plaustai, kuriais protas iriasi per chaosą.“ (Deleuze, Guattari 1994: 210).

3. Filosofinė refleksija, besirutuliojanti kaip mintis apie Tapatybę. Ji turi bendrą plokštumą su kalbotyra, biologija, ekonomika, nes toje plokštumoje gali reikštis ir reiškiasi įvairaus pobūdžio filosofijos (gyvenimo, visuomenės susvetimėjimo, simbolinių formų ir t. t.). Ši bendramatė plokštuma atsiranda, kada į filosofiją perkeliamos įvairios sąvokos ir problemos, išylančios kitose empirinėse srityse. Taip atsiranda „regioninės ontologijos“, kurios siekia apibrėžti, kas yra kalba, gyvenimas, darbas. Filosofinis matmuo turi bendrą plokštumą ir su matematikos mokslais – tai mąstymo formalizacija.¹⁷

Humanitariniai mokslai¹⁸ nepriklauso nė vienam iš minėtų matmenų, tačiau vis dėlto jie šliejasi prie šito tribriaunio, užpildydami „ertmes“, kurios negali būti paaiškintos kitų mokslų metodais. Tikslią humanitarinių mokslų vietą sunku apibrėžti, todėl jie kelia pavojų kitoms žinijos sritims (mažiausias nukrypimas nuo „savo plokštumos“ ir rizikuojama susimaišyti su humanitariniais mokslais – taip atsiranda įvairaus plauko „sociologizmas“, „psichologizmas“, t. y. įvyksta antropologizacija).

Tokia humanitarinių mokslų padėtis lemia jų nepastovumą ir paaiškina, kad „jų nepasitikėjimas savo moksliskumu, pavojingas flirtas su filosofija, jų apytikris rėmimasis kitomis žinojimo sritimis, jų antrinė kilmė ir vis dėlto – pretenzijos į visuotinumą – visa tai nėra, kaip dažnai galvojama, kažkokio ypatingo jų objekto stangrumo pasekmė; to priežastis anaip tol ne metafizinis statusas, ne neįveikiamas žmogaus, apie kurį humanitariniai mokslai kalba, transcendentiškas, o tos epistemologinės konfigūracijos, kurioje jie atsidūrė <...> sudėtingumas, jų santykis su šiais trimis matmenimis“¹⁹.

Jeigu pamėgintume apibrėžti semiotikos vietą, kuriam matmeniui ji priklausytų? O gal kaip ir humanitariniai mokslai ji būtų

¹⁷ Foucault 2002: 378.

¹⁸ Foucault nuomone, istorija yra visų humanitarinių mokslų pradžia.

¹⁹ Foucault 2002: 380.

visur ir niekur? Čia iškart krinta į akis semiotikų daugybiškumas: struktūralizmas, kuriam tarsi būdingas mąstymo formalizavimas (Greimo struktūrinė semantika, ankstyvieji Kristevos tyrinėjimai, Ščeglovo-Žolkovskio, priklausančio Tartu mokyklai, modelis ir daugelis kitų), itin sparčiai besivystanti biosemiotika²⁰, kurios įvairios kryptys atsidurtų arba tarp pirmojo ir antrojo²¹, arba tarp antrojo ir trečiojo matmens (bioetika ir pan.²²), tačiau liktų vis dėlto arčiau antrojo²³. Johno Deely semiotikos supratimas beveik ištiesai priklauso trečiajam matmeniui.

Šia prasme semiotika yra humanitarinis mokslas *par excellence*, nes ji turi ypatingą gebėjimą įsiveržti į beveik visas žinojimo sritis²⁴, pretenduodama į visuotinumą. Būtent todėl semiotika laikoma pavojinga ir būtent todėl, kaip bet koks pavojingas dalykas, ji kelia susidomėjimą.

Mokslo biurokratai vis dar vargsta laužydami galvas, kuriems mokslams semiotiką priskirti. Geras pavyzdys yra Bendroji Europos mokslų klasifikacijos schema (*Common European Research Classification Scheme CERS*), kuri šiuo metu oficialiai naudojama Estijoje. Pagal ją semiotika priskiriama poskyriui H352 Gramatika, semantika, semiotika, sintaksė (H reiškia Humanitariniai mokslai). Mes galime tik palaimingai atsidusti, kad gavome ne per blogiausią vietą.

Semiotika kaip modeliavimas ir kritika

Julija Kristeva pasiūlė semiotikos supratimą, kuris panašus į mūsų pristatytąjį, tačiau vis dėlto nuo jo skiriasi. Semiotikos aukso

²⁰ Dėkoju Kalevi Kulli už pagalbą.

²¹ Pvz., Vehkavaara 2002.

²² Žr.: Weber 2002; Ponzio; Petrilli 2001.

²³ Pvz., Pattee 2005.

²⁴ Semiotikos įsiveržimą į visas mokslo šakas akivaizdžiai liudija keturtomė semiotikos enciklopedija (Posner et al. 1997–2004), kur tokios rūšies straipsniai kaip „semiotiniai X aspektai“ skirti beveik visiems mokslams.

amžiuje Kristeva su kolegomis aktyviai dalyvavo grupės, susibūrusios aplink žurnalą *Tel Quel*²⁵, veikloje. Tai buvo žmonės, kurie nuoširdžiai tikėjo jų kuriamo Semiotikos projekto visagalybe.

Jau Nilsas Boras sakė, kad mokslininkai neturi nieko bendro su „tikrove“, jų darbas – kurti modelius²⁶. Kristevos nuomone, semiotikos specifika, tuo, kas ją išskiria iš kitų mokslų apskritai ir skiria nuo tikslųjų mokslų, yra tai, kad nors „panašiai kaip tiksluosiuose moksluose, modeliai, kuriuos kuria semiotika, yra reprezentacijos ir, kaip tokie, pasižymi erdvinėmis-laikinėmis koordinatėmis“, vis dėlto semiotika, „skirtingai negu tikslieji mokslai, kuria tokio modeliavimo teoriją, koku pati ir yra, – teoriją, kuri iš principo gali būti pritaikoma net ir nereprezentatyviniams objektams“²⁷.

Kristeva piešia išpūdingą semiotikos ateitį su jos laukiančiais uždaviniais: „Atsirasdama taške, kur patys įvairiausi mokslai susiliečia su nepertraukiamu kūrybiniu procesu, semiotika nesugebėtų sustingti taip, kaip koks nors konkretus mokslas, o juo labiau kaip mokslas apskritai: semiotika – tai atviras tyrinėjimo kelias, tai kritika, nuolat atsigręžianti į save pačią, kitaip tariant – savikritika. Būdamą savęs pačios teorija, semiotika yra toks mąstymo tipas, kuris, anaipatol nepavirsdamas sistema, sugeba pats save modeliuoti (savireflektuoti)“²⁸.

²⁵ 1960 m. Philippe'as Sollersas kartu su avangardo rašytojais įkūrė žurnalą *Tel Quel*, kuris nuo 7 dešimtmečio antrosios pusės tapo prancūzų (post)struktūralistinių idėjų tribūna. *Tel Quel* tikslai buvo: 1) sukurti bendrą ženklų sistemų teoriją; 2) formalizuoti semiotines sistemas iš komunikacijos perspektyvos, t y., pabandyti išskirti reikšmės radimosi zonas komunikacijoje; 3) politizuoti tekstą (čia: diskursą). Visa politika iš esmės pasirodo esanti kalbos politikos rezultatas. (*Tel Quel*, 1998).

²⁶ „Kvantinio pasaulio nėra. Tai tik abstraktus fizikinis aprašymas. Klaidinga galvoti, kad fizikos užduotis yra paaiškinti, kaip ir kas yra gamtoje. Fizika rūpinasi tuo, ką mes galime pasakyti apie gamtą [...]“ (McEvoy 2001: 291).

²⁷ Kristeva 1969: 29–30.

²⁸ Ten pat.

Toliau Kristeva permąsto pačią mokslisškumo sampratą: „būdamą erdvė, kurioje mokslai patys save pergyvena, semiotika pasirodo kaip šio proceso savimonė, taigi ir kaip „mokslisškumo“ permąstymas; būdamą tam tikru atžvilgiu mažesnė (arba didesnė) už mokslą, ji veikiau tampa agresijos ir iliuzijų praradimo erdve paties mokslinio diskurso viduje“²⁹.

Semiotika tampa mokslų ideologija, ji „siekia tapti tokiu diskursu, kuris galėtų sudrausminti metafizinį filosofo kalbėjimą savo griežta mokslinė kalba³⁰, gebančia sukurti įvairius socialinio funkcionavimo modelius (taikomus skirtingoms semiotinėms praktikoms)“³¹.

Tokia semiotika naudojasi kitų mokslų modeliais ir, tai darydama, ji „griauna tikslas prielaidas, kurios sudaro mokslinės prieigos pamatą; kalbotyra, matematika ir logika, įpintos į semiotiką, pasirodo kaip „sugriautos prielaidos“, neturinčios nieko (arba mažai) bendro su tuo statusu, kurį jos turi už semiotikos ribų. Šie pagalbiniai mokslai ne tik sudaro savotišką sandėlį, iš kurio semiotika semiasi savo modelius, bet ir tampa jai *neigimo objektu*: ji neigia šį objektą tam, kad eksplicitiškai susiformuotų kaip kritinė praktika“³². Suprantama, kad toks laisvas elgesys su kitų mokslų nuosavybe sukelia protestą ir atrodo pavojingas, apie tai kalbėjo ir Foucault.

Semiotika kaip mokslų pradžia arba metamokslas

Semiotika dažnai būdavo kaltinama „imperializmu“, esą, ji stengiasi išrūpinti sau kažkokį ypatingą statusą tarp kitų mokslų,

²⁹ Ten pat, 31.

³⁰ Iškart peršasi palyginimas su Husserlio užmoju sukurti filosofiją kaip griežtą mokslą.

³¹ Kristeva 1969: 55.

³² Ten pat, 32.

pakilti aukščiau jų. Kuo gi semiotikai patys grindžia šį ypatingą semiotikos vaidmenį? Ir ar pakankamai tvirti jų argumentai?

1984 metais pasirodė bendras žinomiausių semiotikų straipsnis, savotiškas manifestas, kuriame buvo apibrėžta semiotikos esmė ir jos vieta tarp kitų mokslų. Būtent iš ten kilo metaforiškas semiotikos kaip „skėtinio mokslo“ vaizdinys: „semiotika turėtų įrėminti mokslus, kad būtų galima iš naujo permąstyti jų pagrindus ir žengti toliau taku, kuris – tai galima įrodyti – neveda į filosofinį akligatvį, atsirandantį primetus pasirinkimą tarp realizmo ir idealizmo, tartum šios dichotomijos (atmetančios visas kitas alternatyvas) galimybės būtų pakankamos aiškinant žmogiškąją patirtį“³³.

Šios tezės autoriai atstovauja būtent pirsiskajai semiotikai, jų atspirties taškas – semiozės samprata. Tačiau prie panašių išvadų galima būtų prieiti žengiant ir sosiūriškos tradicijos keliu, nurodytu Louis'o Hjelmslevo, kuris tvirtino, kad „...nepavyksta rasti tokių nesemiotikų, kurios nebūtų semiotikos komponentėmis, ir galiausiai nelieka objektų, kurių negalėtų paaiškinti kalbotyros teorija. Semiotinė struktūra pasirodo besąs toks atspirties taškas, iš kurio gali būti tyrinėjami visi moksliniai objektai“³⁴.

Iš dabartinių semiotikų galėtume paminėti Johną Deely, karštai ginantį idėją, jog semiotika yra jungiamoji humanitarinių ir gamtos mokslų grandis (t.y., ji apima ir gamtą, ir kultūrą)³⁵:

Semiotika yra perspektyva arba požiūrio taškas, kuris atsiranda suvokus, kokios yra kiekvieno mąstymo ir tyrinėjimo metodo prielaidos. Semiotika išskyla bandant tematizuoti pagrindą, kuris yra bendras visiems metodams ir akivaizdžiai juos palaiko tiek, kiek jie yra patikimos priemonės, skatinančios tyrimo pažangą. (Deely 2005: 13)

³³ Anderson et al. 1984: 7. Plg.: „Semiotika, be abejo, yra mokslas be objekto <...> Tačiau *a priori* ji yra metamokslas, kadangi neturi savo objekto ir naudojami semiotiniais modeliais.“ (Chernov 1988: 7).

³⁴ Hjelmslev 1961: 127.

³⁵ Thomas'ui Sebeokui, padariusiam Deely didžiausią įtaką, „semiotika iš tikrųjų yra santykio tarp proto ir tikrovės tyrinėjimas.“ (Sebeok 1997: 291). Jis taip pat nemato esminio skirtumo tarp humanitarinių ir „griežtųjų“ mokslų.

Taigi „semiotika suteikia perspektyvą visuminei patirčiai; remdamasi savo pačios patirtimi, ji tampa „pirmuoju“ mokslu. <...>“ (Deely 2005: 102). Žinoma, visa tai laukia semiotikos ateityje, o dabar:

Tarp humanitarinių mokslų semiotika yra unikali tuo, kad tyrinėja tai, kas yra visų mokslų matrica, ir atskleidžia centrinę istorijos vaidmenį bandant suvokti supratimo visuotinumą. Istorijos svarba supratimui atsiskleidžia per kultūros kodus, kurie vieninteliai anapus individualių išvalgų išlaiko bendramatiškumą arba <...> bendrą mentalitetą. (Deely 2005: 109)

Aukščiau išdėstyti argumentai glaudžiai susiję su semiotikos kaip inter(trans?)disciplininio mokslo samprata. Čia taip pat galima išvelgti užmojų išpręsti pamatinius filosofinius klausimus. Tačiau semiotikos ir filosofijos santykio klausimas yra per platus, kad į jį atsakytume šiame straipsnyje.

Dabar būtų logiška apžvelgti semiotiką kaip mokslo teoriją ir mokslo tyrinėjimo pagrindą. Walterio A. Kocho rinkinyje *Semiotik und Wissenschaftstheorie* (1990) semiotika kaip mokslas analizuojama su vokišku kruopštumu. Šioje knygoje Christoph Hubig dalija semiotiką į dvi dalis: mokslas-objektas ir metamokslas. Pirmoji apima semiotiką, kilusią iš Saussure'o kalbotyros darbų ir suprantamą kaip bendrasis mokslas apie ženklus; tyrimo objektas čia yra ženklas (pirmiausia kalbinis) ir santykiai tarp signifikanto-signifikato. Šį mokslą galima nusakyti, viena vertus, kaip Peirce'o semiotikos rekonstrukciją, kita vertus, čia būdinga refleksija, prišliejanti semiotiką prie hermeneutikos tradicijos.

Tačiau tuo pat metu Hubigas teigia, kad labai svarbu yra išskirti skirtingus refleksijos lygmenis pačioje semiotikoje, nes tai leistų stebėti ir analizuoti skirtingiausius mokslinius fenomenus.

Tokiu būdu susiedamas mokslo teoriją, patį mokslą ir tikrovę, Walteris A. Kochas pasiūlo „evoliucinės kultūrinės semiotikos“ sampratą, kuri, pasak jo, sudarytų pagrindą tokio pobūdžio holistiniam

pasaulio modeliui ir suteiktų mums taip reikalingą perspektyvą (Koch 1990).

Preliminarios išvados

Šiame straipsnyje nebandėme išsamiai aprašyti visų esančių nuomonių apie semiotiką ar paskelbti kažkokią galutinę tiesą. Nepaliestos liko daug įdomių ir svarbių problemų (pavyzdžiui, semiotika ir filosofija, semiotika ir kognityviniai mokslai, semiotikos praktika, pseudosemiotika).

Įdomu pažvelgti į semiotikos „moksliskumą“ per mokslo filosofo Imre's Lakatoso³⁶ teorijos ir metodologijos prizmę. Be jokios abejonės, galima tvirtinti, kad semiotikoje gyvos Saussure'o ir Peirce'o (manychiau, kad Estijoje ir – Jurijaus Lotmano)³⁷ įkvėptos tyrinėjimo programos, turinčios savo daugiau ar mažiau „tvirtą“ branduolį ir tam tikrą „apsauginį diržą“. Jeigu paklaustume, ar čia mes turime reikalą su mokslinėmis, t.y. progresuojančiomis programomis, ar vis dėlto pseudomokslinėmis, Lakatoso teorija mums sunkiai duotų vienareikšmį atsakymą.

Ar semiotika yra tyrimo programa, kuri padeda mums „atkleisti iki tol nežinomus, naujus faktus“, ar ji mums pateikia „dramatiškas nenuspėjamas ir stulbinančias prognozes“³⁸, o gal šita teorija kaip tik prasilenkia su faktais? Ar apkritai kalbant apie tą semiotikos dalį, kuri prisiima universalaus mokslo vaidmenį (beje, ne tik aprėpiančio visus kitus mokslus, bet ir iš anksto juos

³⁶ Lakatos 1980.

³⁷ Biosemiotikai čia turbūt priešlietu ir Jakobą von Uexküllį.

³⁸ Galima prisiminti Deely, kuris po diskusijos apie keturis semiotikos (supratimo) amžius pranašavo, „kad penktasis semiotikos amžius ateis ne anksčiau kaip XXII a. ar net (labiausiai tikėtina) ne anksčiau XXV amžiaus. Tai įvyks, kai bus išsivysčiusi nauja inteligibili semiotinių gyvūnų karta, kuriai „ženklų veiksmo“ samprata, objektyvus santykis su ženklų sistemomis, atsirandančiomis sąveikaujant gamtai ir kultūrai, tiek spekuliatyviu, tiek praktiniu aspektais ir teorinėje, ir praktinėje plotmėje atrodys visiškai natūralus. (Deely 2001: 157).

numatančio), įmanoma kalbėti apie laikiną teorijos ir faktų susiejimą (nustatymą, kas prieš ką eina)?

Jeigu semiotika – tai nuolatinis modeliavimas ir kritika, savęs pačios teorija, kaip tvirtina Kristeva, tai ši teorijos ir fakto priešprieša mums tartum išsprūsta. Būtent dėl šio neapibrėžtumo semiotika yra kritikuojama, tvirtinant, kad ji tarsi ir nelabai pati nori būti „normalus mokslas“ (kalbant Thomas'o Kuhno terminais), kuriame kiekvienas naujas atradimas gali būti paaiškinamas iš vyraujančios paradigmos pozicijų. Apibrėžtai paradigmai atsirasti trukdo ir ta aplinkybė, kad semiotika kuria savo metodą, o iš dalies ir metakalbą, kiekvieną kartą vis naujai, atsižvelgiant į tyrinėjamą objektą. Jei prisimintume antrą mokslų kriterijų pagal Lakatosą – tyrinėjimo programos nenutrūkstumą, semiotikoje jis lyg ir atpažįstamas (ypač tada, kai Lakatosas pateikia marksizmą ir froidizmą kaip pavyzdžius). Sunku atsispirti pagundai vėl pacituoti Deely, pagal kurį šiuolaikinė, postmoderni era atnešė du atradimus: „pirma, tai naujas ženklas apibrėžimas, kuris apnuogina pamatinę semiotikos vaidmenį kiekvienai patirties ir pažinimo teorijai: ženklas yra tai, *kas yra kiekvieno objekto prielaida*. Antra, parankus aprašymas, o galbūt net galėtume sakyti – adekvatus semiotikos savęs pačios apibrėžimas kaip galimybės būti suklaidintam tyrinėjimo.“ (Deely 2005: 175).³⁹

Tačiau ar to užtenka, kad semiotika galėtų vadintis mokslu? Pagal Lakatosą – ne, bet juk ir pati Lakatoso teorija tėra viena iš tyrinėjimo programų, kurią lygiai taip pat galima atmesti. Galiausiai,

³⁹ Deely priešpriešina savo apibrėžimą dviem kitiems (kurie gali būti laikomi koherentiško tyrimo programos rezultatu): „Pirmasis, plačiai išgarsėjęs apibrėžimas priklauso Umberto Eco (1976). Jis teigė, kad semiotika tiria visa tai, kas gali būti panaudota melavimui, taip išvengdama vienpusiškumo. Antrąjį, mažiau žinomą, bet ne mažiau teatrališką apibrėžimą pasiūlė Paulis Bouissacas: pasak jo, semiotika, tyrinédama viską, kas yra įdomu, užsimoja per plačiai, bet verta dėmesio jos prielaida, kad tai, kas įdomu, įtraukia semiozę; ją tyrinédama semiotika pasiekia deramų rezultatų; tačiau dėl ženklui būdingo indiferentiškumo apibrėžtai arba vienareikšmei jo objekto tikrovei tai, ką semiotika atskleidžia, yra klaidos galimybė; ji neatsiejama nuo priemonių, kuriomis naudojamas tyrinédami tiesą.“ (Deely 2005: 175 fn).

pati semiotika, atrodo, nelabai jaudinasi dėl savo „moksliškumo“. Ji tiesiog yra.

Iš rusų kalbos vertė DALIA KALADINSKIENĖ

Versta iš rankraščio

Literatūra

- Anderson, Myrdene, Deely, John, Krampen, Martin, Ransdell, Joseph, Sebeok, Thomas A., Uexküll, Thure von 1984, „A semiotic perspective on the sciences: Steps toward a new paradigm“, *Semiotica* 52(1/2): 7–47.
- Barthes, Roland 1967, *Elements of Semiology*, New York: Hill and Wang.
- Bouissac, Paul 2010, *Saussure. A Guide for the Perplexed*, London: Continuum.
- Chernov, Igor 1988, „Historical survey of Tartu–Moscow Semiotic School“, in: Broms, Henri, Kaufmann, Rebecca (eds.), *Semiotics of Culture. Proceedings of the 25th Symposium of the Tartu–Moscow School of Semiotics, Imatra, Finland, 27th–29th July, 1987*, Helsinki: Arator Inc, 7–16.
- CP = see Peirce, Charles S. 1931–58.
- Deely, John 2001, *Four Ages of Understanding. The first postmodern survey of philosophy from ancient times to the turn of the twenty-first century*, Toronto: University of Toronto Press.
- Deely, John 2005, *Basics of Semiotics / Semiootika alused*, Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Deleuze, Gilles 2006[1986], *Foucault*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Deleuze, Gilles, Guattari, Felix 1994[1991], *What is Philosophy?* New York: Columbia University Press.
- Eco, Umberto 1997, „History and historiography of semiotics“, in: *Semiotik: ein Handbuch zu den zeichentheoretischen Grundlagen von Natur und Kultur = Semiotics: a handbook on the sign-theoretic foundations of nature and culture. Halbband 1*, Berlin, New York: de Gruyter, 730–746.
- Foucault, Michel 2002[1966], *The Order of Things*, London and New York: Routledge.
- Greimas, Algirdas J. 2005, *Struktūrinė semantika: metodo ieškojimas*, Vilnius: Baltos lankos.
- Greimas, Algirdas J., Courtés, Joseph 1979, *Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris: Hachette, 1979.
- Hjelmslev, Louis 1961[1943], *Prolegomena to a Theory of Language*, Madison: University of Wisconsin Press.
- Hubig, Christoph 1990, „Semiotik als Objekt- und Metawissenschaft: Zum wissenschaftstheoretischen Status der Semiotik“, in: Koch, Walter A. (ed.), *Semiotik und Wissenschaftstheorie*, Bochum: Brockmeyer, 1–12.

- Koch, Walter A. 1990, „Semiotik, Kultursemiotik und Evolutionäre Kultursemiotik als Prototypen für die Aufteilung von Wissenschaft und Wirklichkeit“, in: Koch, Walter A. (ed.), *Semiotik und Wissenschaftstheorie*, Bochum: Brockmeyer, 118–156.
- Kristeva, Julia 1969, *Séméiotikè. Recherches pour une sémanalyse*, Paris: Éditions du Seuil.
- Lakatos, Imre 1980, *The Methodology of Scientific Research Programmes (Philosophical Papers, vol. I, Worrall, John; Currie, Gregory, eds.)*, Cambridge University Press.
- Locke, John 1979, *An Essay Concerning Human Understanding*, Oxford: Clarendon Press.
- Lotman, Jurij 2000 = Лотман, Юрий, „Люди и знаки“, in: Лотман, Юрий, *Семиосфера*, С.-Петербург: Искусство–СПБ, 5–11.
- Lotman, Mikhail 2001 = Лотман, Михаил, „Страх: семиотика культуры и феноменология (к постановке проблемы)“, *Sign Systems Studies* 29(2): 417–439.
- 2002, „Atomistic versus holistic semiotics“, *Sign Systems Studies* 30(2): 513–527.
- Mamardashvili, Merab 1996 = Мамардашвили, М. К., „Введение в философию“, *Необходимость себя*, Москва: Лабиринт, 7–155.
- McEvoy, Paul 2001, *Niels Bohr: Reflections on Subject and Object*, San Francisco: MicroAnalytix.
- Pattee, Howard H. 2005, „Physics and metaphysics of biosemiotics“, *Journal of Biosemiotics* 1(1): 223–238.
- Peirce, Charles S. 1931–58, *Collected Papers of Charles S. Peirce*, 8 vols. Cambridge: Harvard University Press. [Hartshorne, Charles, Weiss, Paul (eds.), 1931–1935; vols. 7–8. Burks, A. W. (ed.) 1958, In-text references are to CP, followed by volume and paragraph numbers]
- Peirce, Charles S. 2001 = Пирс, Чарльз Сандерс 2001 [1931], *Принципы философии*, т. 1. Санкт-Петербург, Санкт-Петербургское философское общество.
- Pietarinen, Ahti-Veikko 2006, „Interdisciplinarity and Peirce’s classification of the Sciences: A Centennial Reassessment“, *Perspectives on Science* 14(2): 127–152.
- Ponzio, Augusto, Petrilli, Susan 2001, „Bioethics, semiotics of life, and global communication“, *Sign Systems Studies* 29(1): 263–276.
- Posner, Roland, Robering, Klaus, Sebeok, Thomas A. (eds.) 1997–2004, *Semiotics: A Handbook on the Sign-Theoretic Foundations of Nature and Culture*, 4 vols. Berlin: Walter de Gruyter.
- Saussure, Ferdinand 1977 = Соссюр, Фердинанд де 1977 [1916], „Курс общей лингвистики“, in: Соссюр, Фердинанд де, *Труды по языкознанию*, Москва, Прогресс, 31–273.
- Sebeok, Thomas 1997, „What is semiotics, really?“ Interview with Thomas Sebeok, *Trames* 1(51/46), 4: 291–305.
- Tel Quel* 1998[1968], „Division of the Assembly“, in: French, Patrick, Lack, Roland-Francois (eds.), *The Tel Quel Reader*, London: Routledge, 21–24.

- Todorov, Tzvetan 1984[1977], *Theories of the Symbol*, Ithaca: Cornell University Press.
- Todorov, Tzvetan 1999 = Тодоров, Цветан 1999 [1977], *Теория символа*, Москва: Дом интеллектуальной книги.
- Vehkavaara, Tommi 2002, „Why and how to naturalize semiotic concepts for biosemiotics“, *Sign Systems Studies* 30(1): 293–313.
- Weber, Andreas 2002, „Feeling the signs: The origins of meaning in the biological philosophy of Susanne K. Langer and Hans Jonas“, *Sign Systems Studies* 30(1): 183–200.

Iš rusų kalbos vertė DALIA KALADINSKIENĖ

Versta iš rankraščio